

«ПРОФІЛАКТИКА ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД КІБЕРПРОСТОРУ»

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ВПЛИВУ КІБЕРПРОСТОРУ НА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКІВ	9
1.1. Роль кіберпростору в процесі соціалізації людини.....	9
1.2. Особливості профілактики залежності дітей підліткового віку від кіберпростору в процесі їх соціалізації.....	11
1.3. Діагностика залежності дітей підліткового віку від кіберпростору.....	14
РОЗДІЛ 2. ОБГРУНТУВАННЯ ТА ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА КОМПЛЕКСУ ЗАСОБІВ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД КІБЕРПРОСТОРУ	22
2.1. Обґрунтування комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору	22
2.2. Реалізація комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору.....	25
2.3. Аналіз результатів експериментального дослідження	29
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38
ДОДАТКИ	42

ВСТУП

Актуальність: У сучасному світі процес комп'ютеризації набирає обертів. Комп'ютерні мережі, як вид телекомунікації –це принципово новий пласт соціальної реальності. Найбільш широке поширення, у наш час отримала комп'ютерна мережа Інтернет, відома під назвою «Всесвітнє павутиння». Люди багато проводять часу біля комп'ютера і не лише тому, що їхня діяльність тісно пов'язана з комп'ютерними технологіями. Тобто сьогодні постає проблема заміни соціальної реальності на віртуальну, адже саме Інтернет пропонує з кожним днем все більші можливості з меншими затратами [1, с. 359].

За підрахунками науковців, з початку нашої ери для подвоєння накопичених людством знань треба було 1750 років, друге подвоєння відбулося в 1900 році, а третє – до 1950 року (тобто вже за 50 років). Причому ця тенденція підсилюється, тому що обсяг знань у світі до кінця ХХ століття зріс удвічі, а обсяг інформації збільшився в 30 разів. Поява інформаційного середовища, або віртуального простору, змусило вчених звернути увагу на позитивну й негативну трансформацію особистості в результаті їх взаємодії. Інформаційне середовище, часто іменоване ноосферою, неоднорідне; з недавнього часу у ній прийнято виділяти середовище Інтернету, або «кіберпростір». [19]. Вивчення процесів впливу віртуальної реальності на соціалізацію людини є актуальним і важливим науковим завданням соціально-педагогічних досліджень, оскільки воно дає адекватне розуміння соціальної реальності та відкриває можливості для її осмисленого і цілеспрямованого розвитку особистості в сучасних умовах. Кіберпростір є соціальним, так як наповнений людьми – користувачами [8, с. 6].

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє констатувати той факт, що досліджувана нами проблема є складною як у теоретичному, так і в практичному плані. Питаннями взаємодії в новому інформаційному соціумі займаються багато дослідників. Серед них необхідно відзначити таких учених: Г. Почепцов, М. Вебер, О.Н. Арестова, А.Е. Войскунський, С.О. Кремлева, С.А. Шапкін, Е.П. Белінська, А.Е. Жичкіна, О.В. Смілова, В. Нестеров, і ін..

Аналіз етапів формування комп'ютерної залежності, методи діагностики і профілактики запропоновані вітчизняними авторами Л. М. Юр'євою, Т. Ю. Бальбот. Вивченню специфіки комп'ютерної діяльності присвячено дослідження А. В. Беляєва, М. Коула, С. Пейперта, С. Л. Новоселова тощо. Виховання у молоді культури користування кіберпростором та профілактика залежності від мережі Інтернет може стати шляхом вирішення проблеми взаємодії людини з віртуальним простором і потребує подальшого дослідження [18, с. 58].

Отже, актуальність проблеми та недостатня її розробленість зумовили вибір теми дослідження: *«Профілактика залежності підлітків від кіберпростору»*.

Об'єкт дослідження: соціальний розвиток підлітка в інформаційному суспільстві.

Предмет дослідження: комплекс засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору.

Метою дослідження є вивчення впливу кіберпростору на процес соціального розвитку дітей підліткового віку; теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору.

Відповідно до мети дослідження визначаються наступні **завдання дослідження:**

1. На підставі аналізу філософської, соціологічної, психологічної, педагогічної та соціально-педагогічної літератури виділити специфіку впливу кіберпростору на процес соціалізації людини.

2. Виявити фізіологічні, психологічні, педагогічні та соціально-педагогічні особливості розвитку дитини підліткового віку.

3. Проаналізувати зміст профілактики залежності підлітків від кіберпростору.

4. Розробка комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору і її реалізація шляхом проведення соціально-педагогічного експерименту.

5. Проаналізувати результати застосування комплексу засобів профілактики залежності від кіберпростору

Методи дослідження. При проведенні дослідження використовувалися такі методи: *теоретичні*: аналіз літературних джерел (психологічного, соціологічного, філософського та соціально-педагогічного змісту) з метою визначення науково-теоретичного підґрунтя дослідження, вивчення та узагальнення передового та зарубіжного соціально-педагогічного досвіду з даної проблеми, порівняння, класифікація; *емпіричні*: діагностичні методи, відповідні завданням дослідження (анкетування, спостереження, опитування, бесіда, тестування) для вивчення проблем соціально-педагогічної діяльності; розробка комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору і впровадження його у практику.

Теоретичною базою дослідження стали напрацювання видатних соціальних педагогів та психологів, які розглядали профілактику залежності підлітків від кіберпростору (Г. Почепцов, М. Вебер, О.Н. Арестова, А.Е. Войскунський, С.О. Кремлева, С.А. Шапкін, Е.П. Белінська, А.Е. Жичкіна, О.В. Смилова, В. Нестеров, і ін.). Аналіз етапів формування комп'ютерної залежності, методи діагностики і профілактики (Л. М. Юр'євою, Т. Ю. Бальбот, А. В. Беляєва, М. Коула, С. Пейперта, С. Л. Новоселова тощо).

Елементи наукової новизни одержаних результатів дослідження полягають в науковому осмисленні та обґрунтуванні особливостей профілактики залежності підлітків від кіберпростору.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що запропоновані дослідження можуть бути використані соціальними педагогами, психологами, батьками у роботі з підлітками, залежними від кіберпростору.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФІЛАКТИКИ ВПЛИВУ КІБЕРПРОСТОРУ НА СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКІВ

1.1. Роль кіберпростору в процесі соціалізації людини

Обмін інформацією на будь-якому етапі розвитку суспільства відігравав величезну роль в процесі життєдіяльності особистості. Використання засобів комп'ютерної техніки у свою чергу викликало появу так званого віртуального простору, який, використовуючи найпоширеніший англomовний термін, можна назвати *кіберпростором*. Поняття «кіберпростір» є сполученням двох слів «кібер» та «простір». Уперше цей термін було введено у вжиток письменником Вільямом Гібсоном (William Gibson) у 1982 р. у новелі «Зпалення Хром» [22].

Кіберпростір характеризується основними ознаками: це інформаційний простір; він є комунікативним середовищем; утворюється за допомогою технічних систем. Таким чином, *кіберпростір* – це інформаційне середовище (простір), яке виникає (існує) за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем під час взаємодії людей між собою, взаємодії інформаційно-телекомунікаційних систем та управління людьми цими системами [13].

Вітчизняний науковець О. Вакуленко виділила два аспекти впливу: по-перше, Інтернет істотно сприяє засвоєнню підлітками широкого спектру соціальних норм та формуванню у них ціннісних орієнтацій у сфері здоров'я, права, політики, економіки тощо; по-друге, Інтернет фактично є своєрідною системою неформальної освіти та про світи підлітків [27].

Специфіка соціалізації підлітків і спілкування в Інтернет-середовищі розглядалася в роботах таких дослідників, як Є.П. Белінської, Е. Блохіна, С.В. Бондаренко, І.А. Васильєва, А.Є. Войскунського, Є.І. Горошко, А.Є. Жічкіна, М. Іванова, Л.Ю. Іванова, Т. Келер, А.В. Мінакова, А.В. Мудрик, І. Паравозова, В.В. Нестерова, М.Ю. Сидорова, Ф.О. Смирнова, Дж. Сулер, В. Фріндте, Н. І. Чудова, І. Шевченко, К. С. Янгтаін. Комп'ютерну тривожність висвітлюють в своїх працях Г. Маркулідес, Д. Кемпбел, А.М. Боковікова. Проблеми кіберсоціалізації в аспекті соціальної педагогіки та соціальної

психології вивчає В.А. Плешаков. Гендерні аспекти впливу Інтернету на особистість вивчають Г. Вілдер та С. Фаренга. Процес соціалізації людини у віртуальному просторі вивчають українські вчені Є. Кудашкіна, А. Тадаєва. [9]

Кіберсоціалізація – процес якісної зміни структури самосвідомості особистості і мотиваційної сфери індивідуума, що відбувається під впливом і внаслідок використання людиною сучасних інформаційно-комунікативних і комп'ютерних технологій у контексті життєдіяльності і [30].

Разом з тим, С.В. Бондаренко [6, с. 263] вказує на відносну некоректність терміна «кіберпростір» стосовно Інтернету, враховуючи, що префікс «кібер» походить від грецького слова «kybernetes» - керманич, кермовий. Тому пізніше були запропоновані нові терміни, що описують новий простір – «віртуальний простір» і «віртуальна реальність» [7].

Віртуальна реальність із погляду соціолога А.В. Чистякова надає нові можливості і небезпеки для сучасної культури, які несе із собою комп'ютерна цивілізація. Вона виявляє на індивідів, що перебувають у ній, реальний за своїми наслідками вплив [36].

Отже, перше знайомство особистості із соціальною реальністю Інтернет здійснюється в процесі первинної соціалізації, який починається з моменту одержання користувачем інформації про феномен кіберпростору [12]. Бондаренко С.В. розглядає суб'єкта соціалізації як користувача виділяючи в первинній соціалізації користувача два етапи: архетипичний і інструментально-когнітивний. В архетипичному етапі первинної соціалізації суб'єктивна реальність кіберпростору формується в індивіда на основі культурних артефактів: знайомства з публікаціями мас-медіа, рекламними оголошеннями, кінофільмами, книгами, розповідями інших акторів і т.п [38, с. 167]. У процесі інструментально-когнітивного етапу соціалізації особистість засвоює конкретні рольові орієнтації; пізнає нормативні моделі соціальних взаємодій; відчуває на собі дію механізмів соціального контролю і т.д. [32].

Наявність інших етапів кіберсоціалізації припускає Чистяков А.В. Це інструментальна й соціальна фази в процесі віртуальної соціалізації [28]. До

інструментальної ставиться оволодіння «електронною» грамотністю, а до соціальної – освоєння соціальних норм, цінностей і рольових вимог.

Слід помітити, що процес і результат освоєння особистістю всього обсягу соціально значимої інформації, що включає в себе певну систему знань, норм і цінностей, що дозволяють функціонувати в якості повноправного члена суспільства, також називається соціалізацією [14].

Виходячи з вищеописаного, стає очевидним, що процес кіберсоціалізації є новим видом соціалізації, який обумовлений появою віртуального простору.

1.2. Особливості профілактики залежності дітей підліткового віку від кіберпростору в процесі їх соціалізації

Перехід від дитинства до дорослості має як основний зміст, так і специфічну відмінність усіх сторін розвитку в цей період – фізичну, моральну, розумову, соціальну. При цьому відбувається становлення якісно нових утворень, з'являються елементи дорослості в результаті перебудови організму, посилюється самосвідомість у стосунках з дорослими і товаришами, з'являються нові інтереси, активізується пізнавальна діяльність тощо [21].

В процесі соціалізації підлітка можуть виникати різні негативні тенденції чи, навіть, відхилення у поведінці. Зокрема це може мати вияв у залежності для втечі від реальності [16]. Специфіка процесу кіберсоціалізації підлітків має об'єктивний характер і чутливий до впливу різних факторів кіберпростору [40].

У психолого-педагогічному плані актуальними проблемами досліджень стає значна кількість негативних наслідків, неконтрольований доступ до небезпечної для психіки, а іноді і життя інформації; матеріали антигромадського, антигуманного чи порнографічного характеру; спілкування з кіберзлочинцями, з людьми, що мають серйозні психічні захворювання або збочені сексуальні нахили; пропаганда насильства, наркотиків [3 с. 179].

Відповідно до даних Інституту соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, серед українських користувачів Інтернету залежними вважаються від 2 % до 6 %, абсолютна більшість серед яких – підлітки та молодь [35, с. 9].

Слід відзначити ще один феномен Інтернет-простору - це так звана іграізація. Саме поняття «іграізація суспільства», введене в наукову практику С.А. Кравченко, описує ситуації, що характеризуються стиранням кордонів між об'єктивною та віртуальною реальністю [7]. Ознаками гейм-залежності називають активне небажання відволіктися від роботи в Інтернеті [34]; витрачання на Інтернет все більших сум; нехтування спілкуванням з друзями; нехтування власним здоров'ям і гігієною [23].

Кіберрадикація – це одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається у прагненні втекти від реальності і штучно змінити свій психічний стан шляхом фіксації уваги на Інтернет-ресурсах [33, с. 207]. За стислий проміжок часу в особистості формується нездоланний потяг до користування мережею Інтернет, що негативно позначається на побутовій, навчальній та соціальній сферах діяльності особистості [17, с.29].

В.А. Плешаков вказує [14, с. 155], що соціалізація людини в кіберпросторі може бути розглянута як «соціально-педагогічний полігон» для численного і безпечного апробування різних і вироблення оптимальних моделей життєдіяльності людини, так і має квазісоціалізіруючий процес.

Для боротьби з цією залежністю спеціалісти з соціальної роботи застосовують різні методи профілактики інтернет-залежності [17, с. 138].

Індивідуальна профілактика включає в себе систему соціально-психологічних, медичних заходів реагування на проблему.

На *міжособистісному рівні профілактики* інтернет-залежності способи впливу соціально-психологічного характеру спрямовані на соціальне оточення інтернет-залежного. Як правило, рекомендується сімейна терапія [31].

Громадська профілактика інтернет-залежності включає соціальні, виховні заходи, що проводяться соціальними працівниками у співпраці з державними інститутами та громадськими організаціями з метою дослідження впливу Інтернету на різні сфери життєдіяльності та всебічного інформування громадян про ризики Інтернет-користування, виховання інформаційної культури [12].

Виділяємо два види профілактики, існуючих на даному етапі розвитку досліджень феномена інтернет-залежності: первинна і вторинна.

Первинна профілактика включає в себе систему заходів попередження виникнення і впливу факторів ризику розвитку інтернет-залежності. Заходи здійснюються як на міжособистісному рівні, так і в масштабах держави, спрямовані на групи ризику і на всю громадськість з метою інформування про причини, прояви, наслідки інтернет-залежної поведінки.

Вторинна профілактика полягає у системі заходів, спрямованих на роботу з наслідками і усунення факторів ризику, головним чином, на індивідуальному та міжособистісному рівні (психологічні консультації, терапія, допомога в соціально-психологічній адаптації і т. д.) [13].

Отже, слід зазначити, що вирішуючи проблему успішної профілактики залежності підлітків від кіберпростору слід звернути увагу на характер впливу Інтернет-простору на психічні та фізичні особливості особистості підлітка, і наслідки, які можуть бути зміщені в ту чи іншу сторону в залежності від впливу зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (психічних) факторів, а так само на соціалізуючі та виховні можливості комп'ютерних ресурсів, виходячи з особистісних особливостей людини [29, с. 158].

1.3. Діагностика залежності дітей підліткового віку від кіберпростору

На нашу думку, вивчення особистісних якостей Інтернет-залежних підлітків є дуже актуальним і сприятиме прогнозуванню ризику виникнення адиктивної поведінки, розробці більш точних і ефективних профілактичних та корекційних заходів подолання такої поведінки. З метою вирішення цієї проблеми нами було проведено емпіричне дослідження соціальних особливостей особистості осіб підліткового віку, залежних від Інтернету.

На *першому етапі* проводилося теоретичне обґрунтування проблеми, відбір респондентів та методів дослідження. Методичний інструментарій дослідження склали такі методики: «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції», «Тести для діагностики нехімічних залежностей», «Тест на дитячу Інтернет-залежність» (Кулаков, 2004), анкета «Що я знаю про кіберпростір?»,

анкета «Улюблене заняття в Інтернеті». Ми обрали саме ці методики тому, що вони є достатньо надійними, валідними та адаптованими.

Другим етапом було проведення емпіричного дослідження. Для соціально-педагогічного експерименту був застосований груповий метод. Під час дослідження були використані такі методи: спостереження за стилем поведінки підлітків та спілкування з оточуючими, бесіди, анкетування, тестування, опитування, вивчення документації ЗНЗ.

Отримані дані піддавалися статистичному аналізу, що супроводжується якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням. У дослідженні взяли участь 24 підлітка – учні 8-го класу Харківської загальноосвітньої школи №145. Серед них 13 хлопців (54,2%) і 11 дівчат (45,8%). Для експериментального дослідження ми обрали підлітків (13 – 15 років), адже підлітковий вік є «переломним» періодом в соціально-педагогічному плані, в період якого можуть виникати шкідливі звички та інші асоціальні новоутворення в поведінці, зокрема залежність від кіберпростору.

Діаграма 1.1.

Статевий розподіл

Дослідивши теоретичні основи залежності від кіберпростору, як соціального явища, ми виокремили *когнітивний, ціннісно-мотиваційний та поведінковий критерії*. Під когнітивним критерієм ми розуміємо рівень сформованості знань про характер впливу Інтернету на свою особистість, шляхи захисту особистих даних у кіберпросторі. Основними показниками когнітивного критерію ми визначили «Знання про безпеку в Інтернеті». Ціннісно-мотиваційний критерій передбачає рівень контролю особистості над своєю поведінкою в кіберпросторі, причини використання Інтернету, місце

інформаційних технологій у системі пріоритетів підлітка. Показником ціннісно-мотиваційного критерію, виступає «Рівень емоційної залежності». Діяльнісно-поведінковий критерій передбачає характеристику діяльності підлітка в межах кіберпростору. За показник було визначено «Частота використання Інтернету». Відповідність критеріїв, показників та діагностичних методик наведені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Показники та методики визначення рівня залежності підлітків від кіберпростору відповідно до когнітивного й ціннісно-мотиваційний критеріїв

Критерій	Показник	Діагностична методика
Когнітивний	Знання про можливу небезпеку в Інтернеті	Анкета «Що я знаю про кіберпростір?»
Ціннісно-мотиваційний	Рівень емоційної залежності	Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції (Кімберлі Янг)
Діяльнісно-поведінковий	Частота використання Інтернету	Тест для діагностики нехімічних залежностей, Тест на дитячу Інтернет-залежність (Кулаков, 2004)

Для виміру обраних критеріїв і показників ми застосували трирівневу шкалу, яка дозволяє зручно проаналізувати та зрозуміло відобразити результати проведеного експериментального дослідження. Отже, ми визначили для кожного критерію рівні залежності підлітків від кіберпростору: високий, середній і низький (таб. 1.2).

Таблиця 1.2.

Рівень	Критерії		
	Когнітивний	Ціннісно-мотиваційний	Діяльнісно-поведінковий
Високий	Наявність глибоких і достовірних знань про кіберпростір і обмін інформації в його межах.	Наявність високих моральних пріоритетних що контролюють використання підлітком інформаційні технології.	Соціально корективні моделі поведінки в системі кіберпростору, високий рівень відповідальності до своїх вчинків.

Середній	Достатнє розуміння впливу інтернета на особистість.	Відповідність моральних установок, щодо поведінки в інтернеті в нормі, однак наявності не обхідності контролю з боку батьків і вихователя.	Достатній контроль над частотою і характером використання Інтернету, однак недостатньо внутрішніх ресурсів для само дисципліни.
Низький	Відсутність реалістичних уявлень про ризики з боку кіберпростору.	Домінування афективних схильностей, що зумовлюють залежність від кіберпростору.	Слабкість вольових процесів у ході використання інформаційних технологій.

Розглянемо результати діагностування когнітивного критерію. Показник «Знання про безпеку в Інтернеті» ми визначили за допомогою авторської анкети «Що я знаю про кіберпростір?» (додаток В), надано 12 запитань за допомогою яких ми дізнаємося знання підлітків про безпеку Інтернету. Отримані дані відображені в *таблиці 1.3*.

Таблиця 1.3.

Результати визначення рівня залежності підлітків від кіберпростору за показником «Знання про безпеку»

Рівень	Респонденти	%
Високий	4	16,7
Середній	17	70,8
Низький	3	12,5
<u>Усього:</u>	24	100

З наведених даних ми бачимо, що у підлітків (16,7%) наявність глибоких, достовірних знань про Інтернет-залежність, (70,8%) учнів володіють достатніми знаннями про можливу безпеку в Інтернеті та (12,5%) знання підлітків про інформацію на низькому рівні, не мають відповідних знань про проблему Інтернет-залежності.

Під час визначення «Емоційної залежності» була використана методика тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції (Кімберлі Янг). Кімберлі Янг діагностує Інтернет-адикцію на підставі п'яти і більше позитивних відповідей, що характеризують поведінку людини за останній рік. При цьому вона фокусує увагу на залежності від Інтернету, а не на більш загальній комп'ютерній

залежності. Людина вважається Інтернет-залежним у випадку п'яти чи більше позитивних відповідей на ці питання. Бланк для проходження даного тесту наведений у Додатку А.

У ході застосування методики діагностики, ми визначили, що (8,3%) високий моральний пріоритет, щодо контролю використання учнями інформаційних технологій, (70,8%) відповідність моральних установок у респондентів в нормі, (20,8%) схильні до залежності від кіберпростору. Результати проведення тесту наведені в *таблиці 1.4*.

Таблиця 1.4.

**Результати визначення рівня залежності підлітків від кіберпростору
за показником «Рівень емоційна залежності»**

Рівень	Респонденти	%
Високий	2	8,3
Середній	17	70,8
Низький	5	20,9
<u>Усього:</u>	24	100

У ході діагностики методики «Тест-опитувальник на наявність інтернет-адикції» ми визначили, що на питання: «Чи знаходитеся Ви он-лайн більше, ніж думали бути?» респонденти відповіли: 79,2% «так» і 20,8% «Ні».

На основі відповідей респондентів на це питання ми можемо зробити висновки про те, що підлітки знаходячись в мережі Інтернет не помічають як спливає час. Тому, що кіберпростір захоплює підлітків і це негативно впливає на виконання інших справ та режиму дня взагалі.

Дослідження діяльнісно-поведінкового критерію було здійснено за показником «Частота використання мережі Інтернет», використовуючи методику «Тести для діагностики нехімічних залежностей «Тест на дитячу Інтернет-залежність (Кулаков, 2004)». Даний тест дозволяє вивити наявність інтернет-залежності у дітей. Розроблений Кулаковим, він містить 20 запитань, відповіді на які дозволяють виявити наявність інтернет-залежності за

допомогою таких шкал: “дуже рідко” – 1 бал; “іноді” – 2 бали; “часто” – 3 бали; “дуже часто” – 4 бали; “завжди” – 5 балів.

Результати дослідження методики «Тести для діагностики нехімічних залежностей «Тест на дитячу Інтернет-залежність (Кулаков, 2004)» показали, що з 24 респодентів – залежних від інтернету 5 осіб (21%), без інтернет-залежності 19 осіб (79%). Серед них без інтернет-залежністю 12 хлопців і 7 дівчат, а з інтернет залежністю 2 хлопців і 3 дівчат. Тому, ми бачимо, що інтернет-залежних підлітків жіночої статі більше, ніж чоловічої. Отже, підлітки жіночої статі більше піддаються небезпеці формування залежності від кіберпростору.

Проаналізувавши результати тесту ми дізналися, що на питання: «Як часто ви порушуєте часові рамки, встановлені батьками для користування Мережею?» респонденти відповіли так: 37,5% - «дуже рідко», 29,2% - «іноді», 20,8% - «часто», 12,5% - «завжди». Та виявили, що батьки контролюють користування дітей Мережею. Згідно отриманими результатами можемо зазначити, що більшість респондентів слухаються батьків.

На питання «Як часто ви, замість прогулянок з друзями надаєте перевагу провадженню часу в Мережі?» досліджувальні відповіли 70,8% - «дуже рідко», 12,5% - «іноді», 12,5% - «часто», 4,2% - «завжди» (таблиця 1.5).

Таблиця 1.5.

Аналіз відповідей

Як часто ви, замість прогулянок з друзями надаєте перевагу провадженню часу в Мережі?	
дуже рідко	70,8%
іноді	12,5%
часто	12,5%
завжди	4,2%

Звідси ми бачимо, що більшість досліджувальних (70,8%) надає перевагу прогулянкам з друзями, а не провадженню часу в Мережі. Але є такі

респонденти (4,2%), які надають перевагу віртуальному спілкуванню. Тобто кіберпростір здійснює безпосередній вплив на дозвілля підлітків.

Таким чином, піддавши аналізу результати діагностики, ми дійшли висновку, що когнітивний компонент залежності підлітків від кіберпростору сформований на середньому рівні. Ціннісно-мотиваційний компонент залежності підлітків сформований на середньому рівні та діяльнісно-поведінковий компонент залежності підлітків теж перебуває на середньому рівні, але є 5 учнів, які вже мають залежність від Інтернету.

РОЗДІЛ 2.

ОБГРУНТУВАННЯ ТА ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА КОМПЛЕКСУ ЗАСОБІВ ПРОФІЛАКТИКИ ЗАЛЕЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ ВІД КІБЕРПРОСТОРУ

2.1. Обґрунтування комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору

Сформульовані нами у першому розділі теоретичні основи та аналіз результатів дослідження склали підґрунтя для переходу до розробки та апробації комплексу засобів, які спрямовані на профілактику залежності учнівської молоді від кіберпростору. Комплекс засобів профілактики залежності від кіберпростору(додаток Е) розрахований на 3 місяці і передбачає проведення 2 заходів на тиждень. Експериментальне дослідження проводилось у ХЗОШ № 145 з січня по березень 2014 року серед учнів 8 класу. У класі 24 учня, серед них 13 хлопців (54,2%) і 11 дівчат (45,8%).

Комплекс засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору ми визначаємо як алгоритм реалізації системи заходів, що має регламентовані мету, об'єкт, суб'єкт, завдання, принципи, зміст, форми, методи діяльності представлені у вигляді програми. Спираючись на особливості соціального розвитку дітей підліткового віку, зазначені в параграфі 1.2. та теоретичну основу і аналіз результатів діагностики залежності підлітків від кіберпростору,

можна виділити такі проблеми: відсутність змістовного дозвілля, слабо розвинені комунікативні навички і навички міжособистісної взаємодії.

Як зазначалося раніше, програма змісту профілактики залежності підлітків від кіберпростору складається з мети, завдань, об'єкта, суб'єкта, принципів, змісту, комплексу форм, методів і засобів. Згідно цього, ми виокремлюємо три компоненти, які об'єднують у собі зазначені елементи. До них належать: *цільовий, змістовий і методичний*, окремо ми розглядаємо *об'єкт і суб'єкт*. До цільового компоненту віднесено мету, завдання й принципи. Змістовий компонент містить у собі напрями діяльності. Методичний компонент поєднує в собі сукупність форм, методів і засобів соціально-педагогічної роботи в межах нашого дослідження.

Об'єктом програми виступає контрольна група підлітків 8 класу.

Суб'єкти: соціальний педагог, педагог-організатор, вчитель фізичного виховання, психолог, класний керівник.

Метою програми є організація змістовного дозвілля підлітків, розвиток комунікативних навичок учнів, набуття підлітками знань про можливості організації вільного часу, а також набуття знань і навичок щодо дотримання режиму дня та ведення здорового способу життя.

Завдання програми:

- 1) Проаналізувати роль кіберпростору в житті підлітка та рівень залежності від Інтернету.
- 2) Організувати змістовну активну дозвільну діяльність підлітків.
- 3) Розвинути комунікативні навички учнів, допомога у подоланні бар'єрів у спілкуванні та набуття навичок комунікації.
- 4) Прививати любов до спорту, заохочення до занять спортом.
- 5) Перевірити ефективність комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору за допомогою діагностування наявності Інтернет-залежності за допомогою методу анкетування.

Визначивши завдання програми, ми можемо зазначити *принципи*, яких дотримувались під час реалізації комплексу засобів профілактики залежності від кіберпростору: принцип добровільності, нетерпимість до примусу; принцип

толерантності, передбачає терпимість, заборона образ, критики; принцип гуманізму – ставлення до підлітка як до особистості, свідомого члена суспільства, виключає придушення індивідуальності; принцип конфіденційності, не розголошення результатів діагностики; принцип демократичності, має на увазі дотримання нормативно-ціннісних установок, повага та увага до дитини; принцип цілеспрямованості, передбачає доведення роботи до кінця; принцип індивідуальної зумовленості, прийняття підлітка з усіма його особливостями, можливостями, достоїнствами й недоліками; принцип опори на позитивні якості особистості, педагогічний оптимізм; право на власну думку, кожен має право на висловлення думки.

Розглянемо *змістовий* компонент програми. Згідно нашої теми, ми визначаємо наступні напрями роботи: діагностичний, соціально виховний, рефлексивний. В межах діагностичного напрямку було проведено такі заходи: виховна година, вправа знайомство, перегляд відео-ролика, тести. До соціально-виховного напрямку ми віднесли такі методи профілактики: тренінгові заняття, екскурсії, виховні заходи, змагання. Та на заключному етапі було проведено виховний захід та flashmob. Визначивши напрями діяльності, перейдемо до *методичного* компоненту програми й розглянемо форми, методи й засоби пропонованої діяльності. У нашому дослідженні форми соціально-педагогічної діяльності розподілені на групові й масові.

До групових відносимо: виховні години, тренінгові заняття, перегляд відео роликів, суд над Інтернетом. До масових: спортивні змагання, екскурсії, flashmob. Зміст форм конкретизується відповідно до використаних методів діяльності: словесних (бесіда, виховні години, роз'яснення, інформування, навіювання, рефлексія) і практичних (flashmob, гра, експромт, репетиція, створення виховних ситуацій, психотренінгові вправи, ділові ігри).

Отже, запропонований нами комплекс засобів має на меті допомогти підліткам з організацією змістовного дозвілля, розвивати комунікативні навички учнів, прививати підліткам любов до спорту тощо. Основними напрями діяльності були діагностичний, соціально виховний, рефлексивний. Основними засобами профілактики залежності від кіберпростору в межах

розробленої програми виступають візуальні засоби (предмети та ілюстрації), комп'ютер та проектор, а також різноманітні види діяльності, педагогічна техніка тощо.

2.2. Реалізація соціально-педагогічного комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору

Теоретичне обґрунтування, наведене в попередньому параграфі, дало нам підстави для впровадження комплексу засобів профілактики залежності учнівської молоді від кіберпростору. Як було зазначено в 2.1. програма розрахована тривалістю 3 місяці з проведенням по 2 заходи на тиждень. Експериментальне дослідження проводилось у ХЗОШ № 145 з січня по березень 2017 року з 24 учнями 8 класу.

Програма профілактики залежності учнівської молоді від кіберпростору складається з трьох основних етапів: підготовчого, основного та заключного. Метою підготовчого етапу є формування позитивної атмосфери в класному колективі, створення нових та зміцнення вже існуючих міжособистісних зв'язків, актуалізація залежності від кіберпростору як соціальної проблеми. Другий етап передбачає проведення комплексу виховних заходів, ігор і вправ спрямованих на формування попередження залежності від кіберпростору. Підведення підсумків проведеної роботи та закріплення ефекту від реалізованої програми є метою заключного етапу.

Розглянемо докладніше план реалізації й методичне забезпечення програми.

Перший етап містить три заняття. На першому занятті було проведено: виховну годину на тему «Інтернет-залежність» та вправу на знайомство «Я найкращий» (додаток Є). Метою заняття було ознайомити дітей з шкідливими наслідками Інтернет мережі, донести уявлення про комп'ютер, Інтернет–залежність, розвиток комунікативних навичок і навичок участі в дискусії, формування навичок здорового способу життя (профілактика залежної поведінки) через демонстрацію переваг живого спілкування. Вправа «Я найкращий»: підлітки пишуть на аркуші своє ім'я, потім треба записати про

свої позитивні риси з тієї літери, що і ваше ім'я. В кінці заняття заключне слово соціального педагога та проведення рефлексії.

На другому занятті учні переглядали відео-ролик «Ти і Internet» метою є створення більш дружньої атмосфери та донесення інформації про Інтернет через мультимедійні засоби.

На останньому 3 занятті підготовчого етапу проведено тести. Тест виявлення рівня самооцінки (додаток Ж), що складається з 10 питань закритої форми. Було виявлено, що з 24 учнів 6 респондентів набрали від 10 до 23 балів, 12 респондентів набрали від 24 до 37 балів та 6 набрали від 37 до 50 балів.

Тест оцінки рівня товарищескості (додаток З) дає можливість визначити рівень комунікабельності людини. Відповідати на запитання слід, використовуючи 3 варіанти відповідей - «так», «іноді» і «ні», складається з 16 питань. Оцінка відповідей: «Так»-2балів; «Іноді»-1 балів; «Ні»-0 балів.

Було виявлено, що 1 учень набрав від 3 і менше, 3 учня від 4 до 8 балів, 3 учнів від 9 до 13, 7 учнів від 14 до 18, 6 учнів від 19 до 24 балів та 4 учні набрали від 25 до 29.

Розглянемо *операційний етап* програми. Перше заняття операційного етапу є тренінг «Соціальні мережі або реальна життя» (додаток І), складається з 3 занять.

Перше заняття тренінгу на тему «Самопрезентація. Образ власного «Я». Мета заняття- дослідити, як створюється образ «Я» у соціальних мережах і продемонструвати можливу різницю у сприйнятті іншими цього образу. Можливо, додавали у друзі однокласників.

На другому занятті тренінгу «Спотворення комунікації в соціальних мережах» мета, якого продемонструвати учасникам складності з вірним розумінням мотивів і емоцій співрозмовника. Складається з двох завдань, перше: ми пропонуємо розбитися на пари. Один учасник пари згадує недавню історію, яка його емоційно зачепила. Це повинна бути невелика історія - небільше 2-3 хвилин. Завдання оповідача- згадати емоційно значимий епізод недавніх подій і розповісти про це співрозмовника.

Третє заняття тренінгу на тему: «Зв'язок віртуального і реального світу. Безпека в соціальних мережах» має таку мету: продемонструвати учасникам небезпека розміщення особистої інформації в соціальних мережах. У наведених випадках учасники не припускали, що їхні дії у віртуальному світі можуть мати реальне продовження. Далі показ 5 хвилинного відеоролика «Школа кіберсоціалізації». Які потреби і бажання можна реалізувати тільки в реальному світі? Скласти список, позначити найбільш важливі. Вправа «Майбутнє і минуле соціальної мережі»: Завдання виконується в групах. Пропонується скласти «соціальну мережу майбутнього», «соціальну мережу минулого» .

Наступним кроком є відвідування Харківського планетарію ім. Ю.А. Гагаріна «Прогулянка по небі». Мета: виховати естетичну культуру учнів, організація змістовного дозвілля. Одне заняття, 3-4 години.

Третє заняття програми – виховна година на тему: «Спілкування, самооцінка, тривожність» (додаток К). Мета: розвиток комунікативних навичок учасників, підвищення їх самооцінки і зниження тривожності. Було проведено: бесіду про сутність поняття спілкування, самооцінка, тривожність та вправи: «Коллективний рахунок». Завдання групи - називати по порядку числа натурального ряду, намагаючись дістатися до найбільшого, не зробивши помилок. Учасник, називаючи число, повинен встати.

Потім проводимо спортивні змагання «Веселі старти», метою є популяризація та пропаганда здорового способу; залучення до культури і спорту; виховання почуття товариства. Одне заняття – 2 години. Були проведені естафети: «Команда швидконогих», «Перенести предмети», «Естафета з обручами», «Естафета з обручами», «Тристрибка», «Зигзаг удачі».

Наступне заняття «Суд над Інтернетом «Internet: глобальне добро або зло?». Захід проходив у формі рольової гри, де «суддя», «прокурор», «адвокат», «присяжні» мережі Інтернет. Діти дізнались багато цікавих фактів, основні правила користування мережею, говорили про небезпеку від Інтернету.

Далі ми відвідували органний зал Харківської філармонії «Лебедине озеро». Одне заняття тривало 2-3 години. Метою заняття було виховувати естетичну культуру учнів, організація змістовного дозвілля.

На шостомутижні програми ми провели тренінг «Ефективного спілкування», який розрахований на 8 занять тривалістю 1 година. До нього входили такі заняття на тему:

1. Невербальне спілкування перше заняття були проведення такі вправи: «Молекули» мета: зняття напруги, створення дружньої обстановки. «Зайвийстілець» мета: налаштування групи на невимушене спілкування.

2. Друге заняття такі вправи на розминку: «Літаюча тарілка», «Увага». Основні вправи «Тарілка з водою», тренування чутливості і допомогу в читанні невербальної інформації партнера. В кінці заняття рефлексія, закріплення.

3. Третє заняття складається з таких вправ на розминку: «Презентація» більш глибоке знайомство учасників, основні вправи: «Паровозик» розвиток вміння правильно і чітко викладати вказівки та вміння сприймати інформацію. «Що у нас спільного?» згуртування групи, «Темп мови» вивчення впливу темпу мови на сприйняття. Вкінці заняття рефлексія

4. Останнє заняття тренінгу на тему «Ефективне спілкування в конфлікті», мета якого є діагностика власних можливостей в екстремальних ситуаціях і в конфлікті, актуалізація конструктивних засобів взаємодії, відпрацювання нових умінь в цій області.

Наступним кроком є екскурсія до міста Умань тривалістю на три дні. Метою якою є вміння слухати, згуртування колективу, виховувати у учнів естетичну культуру та навчити організації змістовного дозвілля.

Переходимо до *заключного етапу* програми профілактики залежності від кіберпростору. Він передбачає проведення flash mob «Ми за активне життя» метою якого є пропаганда здорового, активного способу життя, організація змістовного дозвілля учнів, прививати дітям любов до спорту тощо.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що програма профілактики залежності учнівської молоді від кіберпростору була реалізована в трьох поступальних етапах за допомогою засобів, що поєднували в собі тренінгові вправи, виховні заняття, спортивні змагання та екскурсії. Заключним етапом упровадження програми стало проведення flash mob «Ми за активне життя».

2.3.Ефективність результатів комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору

З метою об'єктивного аналізу ефективності обґрунтованого та впровадженого комплексу засобів профілактики залежності учнівської молоді від кіберпростору проведено контрольну діагностику результатів формувального експерименту. Упродовж усього процесу реалізації програми здійснювалося спостереження за змінами в поведінці підлітків.

Розглянемо результати діагностики когнітивного критерію, а саме показника «Знання про небезпеку в Інтернеті». За допомогою анкети «Що я знаю про кіберпростір?». Метою проведення даної анкети є сформованість знань про характер впливу Інтернету на свою особистість, шляхи захисту особистих даних у кіберпросторі. Отримані дані відображені в таблиці 2.3. З наведених даних помітно, що вони збільшились. Позитивна динаміка спостерігається відносно теперішнього рівня знань підлітків про небезпеку в Інтернеті. На момент проведення повторної діагностики 25% опитаних досягли високого рівня знань про небезпеку за когнітивним критерієм, що на 8,3% більше від минулого результату. Близько 70,8% отримали середні показники. 4,2% респондента отримали результати, що дорівнюють низькому рівню знань про небезпеку в Інтернеті.

Таблиця 2.1.

Результати визначення рівня залежності підлітків від кіберпростору за показником «Знання про небезпеку»

Рівень	Респонденти на початку	%	Респонденти після	%
Високий	4	16,7	6	25
Середній	17	70,8	17	70,8
Низький	3	12,5	1	4,2
<u>Усього:</u>	24	100	24	100

Можемо зробити висновок, після проведеної нами роботи знання дітей про можливі небезпеки в Інтернеті підвищилися. Наявні сформовані достовірні знань про кіберпростір і обмін інформації в його межах. У більшості підлітків розуміння впливу Інтернету на особистість сформовано на достатньому рівні.

Перейдемо до наступного показника – «Рівень емоційної залежності» – який вимірює рівень контролю особистості над своєю поведінкою в кіберпросторі, причини використання Інтернету, місце інформаційних технологій у системі пріоритетів підлітка. Визначаємо за допомогою: Тест-опитувальника на наявність Інтернет-адикції (Кімберлі Янг). Результати проведення тесту наведені в *таблиці 2.2*. У ході діагностики було виявлено, кількість респондентів, що мали високий рівень емоційної залежності, зменшилась з 8,3% до 4,2%. Частка студентів із середнім рівнем емоційної залежності наприкінці експерименту досягла 62,5% (за попередньої діагностики вона відповідала 70,8%). Критично низький показник (20,9%) учасників діагностики, які мали низький рівень, збільшився до 33,3%.

Таблиця 2.2.

**Результати визначення рівня залежності підлітків від кіберпростору
за показником «Рівень емоційна залежності»**

Рівень	Респонденти на початку експерименту	%	Респонденти після експерименту	%
Високий	2	8,3	1	4,2
Середній	17	70,8	15	62,5
Низький	5	20,9	8	33,3
<u>Усього:</u>	24	100	24	100

Тобто, ми можемо зробити висновки про те, що емоційна залежність підлітків зменшилась після проведеної програми профілактики розвитку залежності учнівської молоді від кіберпростору. Під час попереднього визначення «Частота використання Інтернету» було виявлено наявність Інтернет-залежності у дітей. За такою методикою: «Тест для діагностики нехімічних залежностей «Тест на дитячу Інтернет-залежність (Кулаков, 2004)». Результати дослідження показали, що за попередньої діагностики з 24 респондентів – залежних від Інтернету 5 осіб (21%), після проведення програми профілактики розвитку залежності підлітків від кіберпростору, залежних від Інтернету зменшилось з 5 осіб (21%) до 4 осіб (16,7%). Серед них без Інтернет-залежності 12 хлопців і 8 дівчат, а з залежністю від кіберпростору 2 хлопців і 2 дівчат. Тому, ми бачимо, що Інтернет-залежних жіночої статі зменшилась відносно до попередніх даних.

Таким чином, проаналізувавши результати діагностики, ми дійшли висновку, що *когнітивний компонент* знання про безпеку в членів групи сформований на високому рівні. *Ціннісно-мотиваційний* компонент емоційної залежності підлітків, які брали участь у експерименті, сформований на середньому рівні. *Діяльнісно-поведінковий* компонент залежності підлітків також перебуває на високому рівні. Всі три критерії в 8 класу перебувають на середньому та високому рівні, але в класі є 4 дітей, які ще залежні від Інтернету.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1) За допомогою кіберпростору підлітки мають можливість задовольнити свої базові соціальні потреби, а саме: в спілкуванні, любові, визнанні потреби, пов'язані з розвитком особистості: пізнання, розуміння, самореалізація. Можна виділити три основні види, здійснюваної ними діяльності: пізнавальну, ігрову та комунікативну.

2) Кіберпростір – це інформаційне середовище (простір), яке виникає (існує) за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем під час взаємодії людей між собою, взаємодії інформаційно-телекомунікаційних систем та управління людьми цими системами.

3) У 1995 Іван Голдберг запропонував термін «Інтернет - залежність» – розлад, «що здійснює пагубний вплив на побутову, навчальну, соціальну, робочу, сімейну, фінансову чи психологічні сфери діяльності», порівнюється з патологічною залежністю від алкоголю, наркотиків, азартних ігор.

4) Основною групою ризику для розвитку залежності від кіберпростору в Україні є підлітки та молодь, що пов'язано зі специфікою даного віку. Психологічно цей вік надзвичайно складний і суперечливий, пов'язаний з найбільш глибокими змінами в мотиваційній сфері особистості, коли особливо гостро розкривається прагнення пошуку себе в суспільстві.

5) Здійснивши аналіз проведеної нами діагностики залежності підлітків від кіберпростору, ми дійшли висновку, що когнітивний компонент залежності підлітків від кіберпростору сформований на середньому рівні, ціннісно-мотиваційний компонент - на середньому рівні, діяльнісно-поведінковий компонент залежності підлітків перебуває на середньому рівні. На основі проведеного тестування ми отримали такі показники: залежних від Інтернету 21%, без Інтернет-залежності 79%. Серед них без інтернет-залежністю 12 хлопців і 7 дівчат, а з Інтернет-залежністю 2 хлопців і 3 дівчат .

6) Нами була розроблено та впроваджено комплекс засобів профілактики залежності від кіберпростору дітей підліткового віку.

7) Ми визначили наступні напрями роботи: діагностичний, соціально виховний, рефлексивний. В діагностичному напрямі було проведено заходи: виховна година, вправа на знайомство, перегляд відео-ролика та тести. Під час реалізації соціально-виховного напрямку ми застосували такі засоби профілактики: тренінгові заняття, екскурсії, виховні заходи, змагання. Та в рефлексивному напрямі було проведено виховний захід та flashmob.

8) Комплекс засобів профілактики залежності учнівської молоді від кіберпростору ми оформили у вигляді програми, якакладається з трьох основних етапів: підготовчого, основного та заключного. Метою першого етапу є формування позитивної атмосфери в колективі, зміцнення міжособистісних зв'язків, актуалізація знань про залежність від кіберпростору як проблеми. Другий етап передбачає проведення комплексу виховних заходів, ігор і вправ спрямованих на формування когнітивного, ціннісно-мотиваційного, діяльнісно-поведінкового компонентів протидії залежності від кіберпростору. Підведення підсумків проведеної роботи та закріплення ефекту від реалізованої програми є метою заключного етапу.

9) Завдяки повторній діагностиці ми перевірили ефективність застосованого комплексу засобів профілактики залежності підлітків від кіберпростору. Проаналізувавши результати діагностики, ми дійшли висновку, що когнітивний компонент знання про безпеку в членів групи сформований на високому рівні. Ціннісно-мотиваційний компонент емоційної залежності підлітків, які брали участь у експерименті, сформований на середньому рівні. Діяльнісно-поведінковий компонент також перебуває на досить високому рівні. Отже, всі три критерії в учнів 8 класу перебувають на середньому та високому рівні, але в класі є діти, у яких спостерігається сформована залежність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров, В. В. Интеллект и компьютер / В. В. Александров. – СПб.: Анатолия, 2004. — 285 с.
2. Алексеева А., Лебедева М. Интернет рождение новой реальности – М.: Прогресс, 1986. – С. 330-342.
3. Аносов, В. Д., Исходные посылки проблематики информационно-психологической безопасности/ В. Д. Аносов, В. Е. Лепский. – М. : Институт психологии РАН, 2003. – 190 с.
4. Архипова С. П. Соціальна педагогіка: навч.-метод. посіб. / С. П. Архипова, Г. Я. Майборода. – Черкаси – Ужгород : Мистецька лінія, 2002. – 268 с., С. 19.
5. Асмолов. А. Г. Психологическая модель Интернет-зависимости личности // Мир психологии. - 2004. - N 1. - С. 179-192.
6. Бабаєва Ю., Войскунській А.Є., Смилова О.В. Интернет: вплив на особистість. Гуманітарні дослідження в Інтернеті / Под ред. А.Є. Войскунського – М.: Можайськ-Терра, 2000. – 431 с.
7. Балонов І.М. Комп'ютер і підліток – М.: 2002. – С. 32-58.
8. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: Навч.посіб./О.В. Безпалько – К.:Центр учбової літератури, 2009 – 208с.
9. Бенедиктова, А. В. Исследование интернет-аддикции и ее социально-психологической значимости в студенческих группах / А.В. Бенедиктова // Психологическая наука и образование. - 2007. - №5. - С. 228-236.
10. Божович Л. И. Личность и ее формирование в подростковом возрасте. М.: 1996. – 260 с.
11. Бондаренко С.В. Социальная система киберпространства как новая социальная общность // Научная мысль Кавказа: Приложение. – 2002. – №12 – С. 32-39.
12. Бондаренко С.В. Социальная система киберпространства / Технологии информационного общества – Интернет и современное общество:

Труды V Всероссийской объединенной конференции. Санкт-Петербург, 25-29 ноября 2002 г. – СПб.: Издательство СПбГУ, 2002. – С. 14-15.

13. Боровкова Н. Віртуальне зависання / Людина і наука. К.: 2002. – С. 18 – 2

14. Бочкарева Н.Л., Леонова Л.Г. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте // Психология зависимости: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 2004. – С. 449–501.

15. Вакуленко О. В. Особливості соціального розвитку особистості у підлітковому віці // Український соціум. – 2004. – № 1. – С. 95-99.

16. Вакуліч Т. Феномен Інтернет-залежності підлітків у мережі Інтернет // Освіта і управління. – 2006 – №2. – С. 155-158.

17. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія: Навч.посіб.: - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 112 с.

18. Войскунский А.Е. Зависимость от Интернета: актуальная проблема // Мир Интернета. – М., 2000. – №3. – С. 76 - 81.

19. Войскунский А. Е. Феномен зависимости от Интернета/ А. Е. Войскунский // Гуманитарные исследования в Интернете ; под ред. А. Е. Войскунского. – М., 2000. - С 100-131.

20. Гибсон, Уильям Нейромант: Фантаст.роман / Пер. с англ. Е. Летова, М. Пчелинцева. – М.: Аст; СПб.: Terra Fantastica, 2000. – 317 с.

21. Єгоров А.Ю., Кузнецова Н., Петрова Є. Особливості особистості підлітків з інтернет-залежністю // Питання психічного здоров'я дітей та підлітків. – 2005. – № 2. – С. 20-27.

22. Жичкина А.М. Социально-психологические аспекты общения в Интернете – М., 2002. – 210 с.

23. Зубанова Л.Б. Интернет-матрица: социальные последствия развития сетевых коммуникаций / Л.Б. Зубанова // Информационно – коммуникационные технологии в системе культурно – цивилизационных преобразований: Всероссийская научная конференция – Челябинск, 2010 – С. 47-50.

24. Интернет рождение новой реальности [Электронный ресурс] / А. М. Алексеева, М. А. Лебедева. – Режим доступа : <http://banderus2.narod.ru/89260.html>.
25. Капська А.Й. Технології соціально-педагогічної роботи: Навч. Посібник – К: 2000 р. – 256 с.
26. Кіберпростір [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.br.com.ua>
27. Короленко, И. П. Аддиктивное поведение. Общая характеристика и закономерности развития / И. П. Короленко // Обозрение психиатрии и медицинской психологии имени В М Бехтерева - 1991. - №1. - С 8-15.
28. Кравченко, С.А. Играизация российского общества (к обоснованию новой социологической парадигмы) // Общественные науки и современность. 2002. № 6. С. 143 – 155.
29. Лисецкий, К. С. Психология негативных зависимостей / К.С. Лисецкий, Е.В. Литягина – Самара : Универс групп, 2006. - 251 с.
30. Лоскутова, В. А. Интернет-зависимость - патология XXI века? / В. А. Лоскутова // Вопросы ментальной медицины и экологии - 2000. - №1. - С. 11-13
31. Макаренко О., Постова О. Соціалізація підлітків та комп'ютерна залежність // НАУКОВІ ЗАПИСКИ. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота – Т. 71. – 2007 – С. 23–27.
32. Мілютіна К.Л. Користування комп'ютером як задоволення базових потреб у підлітковому віці // Психологічна газета. – № 8. – С. 29-31.
33. Мудрик, А. В. Социализация человека / А. В. Мудрик.– М. : Академия, 2006.– 304с.
34. Мясников И. Подростки в киберпространстве, Народное образование 6, 2009, С. 267–271
35. Наукові публікації [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://referat.antiarm.ru>
36. Орбан-Лембрик Л.Б. Соціальна психологія: Навч.Посіб./- К.: Академвидав,2005.-448 с.-(Альма Матер).